

1-МАВЗУ. МИКРОИҚТИСОДИЁТ ВА БОЗОР

Асосий тушунчалар

Бозор - бу сотувчилар ва харидорлар ўртасидаги маҳсулот сотиш ва сотиб олиш бўйича эркин муносабатлар тизимидир.

Эҳтиёж – инсонни, корхонани фаолият кўрсатиши ва ривожланиши учун зарур бўлган барча нарсалар. Эҳтиёж –бу инсонларни иқтисодий фаолият билан шуғулланишига ундайдиган ички куч.

Иқтисодий неъмат – эҳтиёжни қондириш воситаси. Неъматлар чекланган ва чекланмаган бўлиши мумкин. Чекланган неъматларга товарлар, хизматлар ва ресурслар киради (автомобил, кийим-кечак, нон, пахта толаси ва бошқалар). Чекланган неъматлар иқтисодий неъматларни ташкил қилади. Чекланмаган неъматларга мисол тариқасида ҳаво ва сув кириши мумкин.

Неъматлар ноёблиги деганда - иқтисодий субъектлардаги мавжуд неъматлар захирасининг шу неъматларга эҳтиёж сезган харидорларнинг талабларини етарли даражада қондира олмаслиги тушунилади.

Бир-бирини ўрнини босувчи неъматлар – бу бир хил эҳтиёжни қондирувчи неъматлардир. Масалан, шахснинг гўшт маҳсулотига бўлган эҳтиёжини мол гўшти, қўй гўшти ёки парранда гўшти билан қондириш мумкин. Одатда, бир-бирини ўрнини босувчи товарлардан бирининг нархининг ошиши, бошқасига бўлган талабнинг ошишига олиб келади.

Ўзаро бир – бирини тўлдирувчи неъматлар – бу шахсни ёки ишлаб чиқариш эҳтиёжини копмлектларда қондирадиган неъматлар. Тўлдирувчи неъматлардан бирига талаб ошса, қолганларига ҳам талаб ошади.

Неъматлар ноёблиги - бу бирор товар ёки ресурс ҳажмининг маълум вақт оралиғида чегараланганлигидир.

Чекланган неъматларни иқтисодий субъектлар ўртасида рационал тақсимлашни амалга ошириш учун ҳар қандай жамият қуйидаги учта иқтисодий саволга жавоб бериши керак:

Нима ишлаб чиқариш керак?

Қандай ишлаб чиқариш керак?

Кимга ишлаб чиқариш керак?

Нафлилик – иқтисодий неъматлар орқали шахс эҳтиёжини қондириш даражаси. Неъмат инсон эҳтиёжини қанча тўлароқ қондирса унинг нафлиги шунча юқори бўлади.

Иқтисодий ресурслар – ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган омиллар ёки ишлаб чиқариш омилларидир.

Ишлаб чиқариш омиллари чекланган бўлиб, уларга меҳнат, капитал, материаллар (хом ашё, бутловчи қисмлар, электр энергия, газ, сув ва ҳоказо), ер ресурси киради.

Тадбиркорлик қобилияти, бошқарув қобилияти, ахборот – бирор объект тўғрисида ва унда бўлаётган жараёнлар тўғрисидаги маълумотлар.

Харажатлар – маҳсулот ишлаб чиқариш учун қилинган сарфлар.

Альтернатив харажатлар – танлашда воз кечилган энг яхши альтернатив вариантдан олинандиган натижа (қиймат, фойда, нафлилик). Альтернатив қийматни фойдаланилмаган имконият деб ҳам қарашади: бирор неъмат қийматини воз кечилган бошқа бир нечта неъмат қиймати билан ифодаланиши.

Ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи – мавжуд бўлган ишлаб чиқариш ресурсларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш орқали ишлаб чиқариладиган товарлар комбинациясини ифодаловчи чизиқ.

Иқтисодий ўсиш - ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган ресурслар миқдорини ошириш ёки технологияни такомиллаштириш орқали жамиятнинг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш.

Фирма– жисмоний ёки юридик шахс сифатида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан шуғулланувчи иқтисодий субъект.

Институтлар – иқтисодий субъектлар ҳаракатини чекловчи, уларнинг ўзаро муносабатларини тартибга солувчи меъёрлар, қоидалар ҳамда ушбу меъёр ва қоидаларни бажарилишини назорат қилиш механизмлари.

Нарх – бир бирлик товарни сотиб олиш учун тўланадиган пул миқдори.

Мавзуга доир масала ва топшириқларнинг намунавий ечимлари

1. Ҳиндистонлик бир муҳожир иш юзасидан Францияга бормоқчи. Ҳиндистондан Францияга самолёт ва поезд рейслари ҳар куни мавжуддир. Франциягача бўлган масофани самолёт 8 соатда поезд эса, 9 кунда босиб ўтади.

Агар Ҳиндистонлик самолётда боришни ихтиёр этса, парвоз вақти унинг иш вақтига тўғри келганлиги боис, бир иш кунидан маҳрум бўлади. Поездда борадиган бўлса, муҳожирнинг иш куни душанбадан жумагача эканлигини инобатга олсак, у ҳар бир иш куни учун 50 минг сўм пул маблағини олишдан маҳрум бўлади.

Агар, самолёт чиптаси 900 минг сўм, поезд чиптаси эса 500 минг сўм бўлса, муҳожир учун мақбул вариант аниқлансин.

Ечими:

Муҳожир Францияга самолётда боришни ихтиёр этса камида 900 минг сўм пул маблағи сарфлайди. Агар у поездни танласа 9 кунлик сафари давомида кўпи билан 7 кун ишлашини инобатга олсак, Поездда кетиш унга кўпи билан $500+7\times 50=850$ минг сўмга айланади. Бундан кўриш мумкинки, муҳожир учун Поездда кетиш энг мақбул вариантдир.

Жавоб: Поездда кетиш.

2. Робинзон кимсасиз оролда истиқомат қилади. Кун давомида у кокос ва балиқ ови билан шуғулланиб ҳаёт кечиради. Агар Робинзон бир соатлик

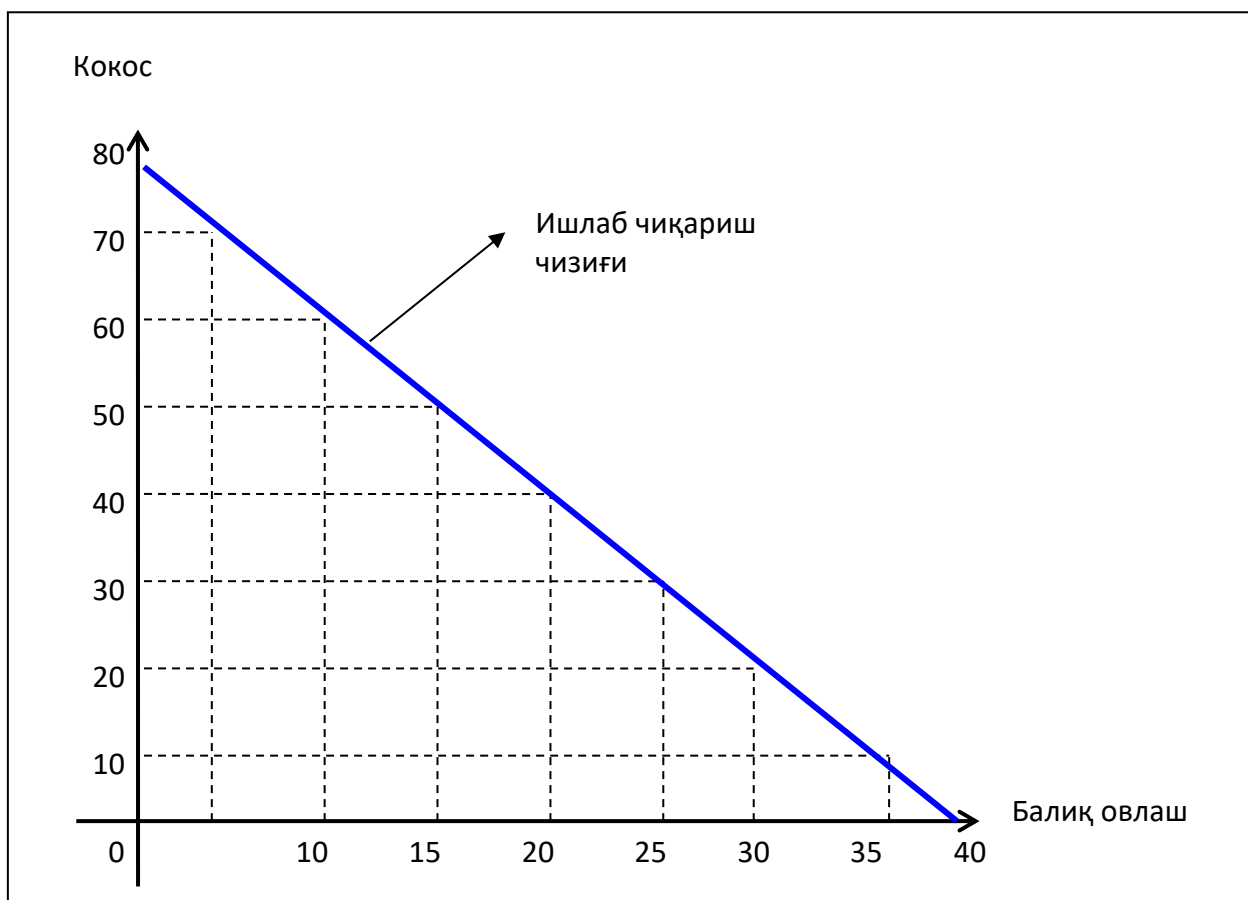
вақтини кокос теримига сарфласа 10 та кокос ёнғоғи ёки худди шу вақт оралиғида 5 кг балиқ овлаши мумкин. Робинзон бир кунда 8 соат меҳнат қилишини инобатга олсак, Робинзоннинг бир кунлик ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи графикда акс эттирилсин ва ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи формуласи аниқлансин.

Ечими:

Маҳсулот ишлаб чиқариш вариантларини аниқлаймиз: Робинзон 8 соат давомида кокос ёнғоғи терими билан машғул бўлса у ҳолда 80 та кокос тера олади, лекин балиқ овлай олмайди. Агар у 8 соатнинг бир соатини балиқ овлашга сарфласа 70 та кокос ёнғоғи ва 5 кг балиқ овлайди. Робинзоннинг бир кунлик ишлаб чиқариш вариантлари қуйидаги жадвалда келтирилган:

	Ишлаб чиқариш вариантлари								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кокос	80	70	60	50	40	30	20	10	0
Балиқ	0	5	10	15	20	25	30	35	40

Ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи

Робинзон бир соат кокос йиғишдан воз кечса у 10 та кокос ёнғоғидан воз кечган бўлади, лекин у қўшимча 5 кг балиқ овлайди. Демак, 10 та кокос ёнғоғининг альтернатив қиймати 5 кг балиққа тенг.

Робинзоннинг ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи формуласини аниқлаймиз. Робинзон бир кунда L соат ишлайди дейлик. Шундан L_b соатни балиқ овлашга, L_k соатни кокос ёнғоғи йиғишга сарфлайди.

Демак, $L_b + L_k = 8$ (1).

Робинзоннинг кокос ёнғоғи ва балиқ ишлаб чиқариш функцияларини ёзамиз:

$$K = 10 \times L_k \qquad B = 5 \times L_b \quad (2)$$

Бу ерда: K – кокос миқдори (донада);

B – балиқ миқдори (кг.да)

(2)-чи формулалардан L_k ва L_b ларни аниқлаймиз

$$L_k = \frac{K}{10} \qquad L_b = \frac{B}{5} \quad (3)$$

(3) ни (1)га қўямиз:

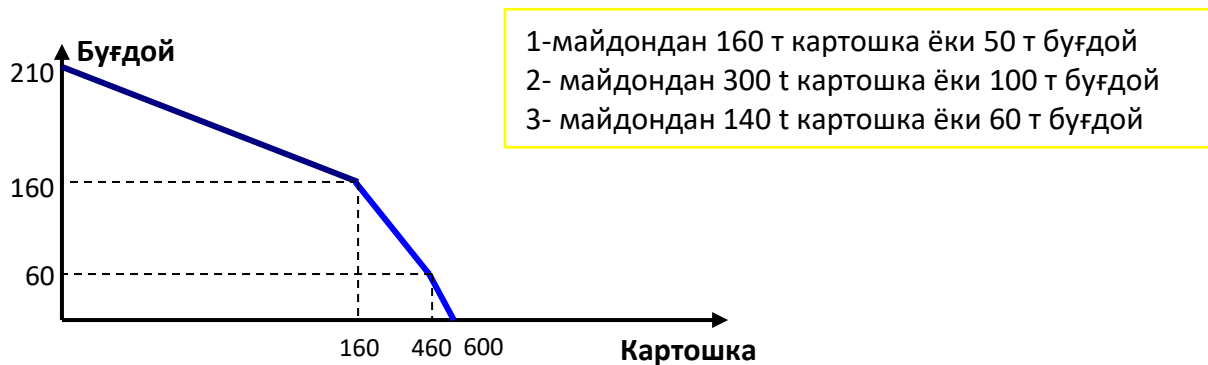
$$\frac{B}{5} + \frac{K}{10} = 8 \quad \text{ёки}$$

$$K = 80 - 2 \times B \quad (4)$$

(4) – функция орқали Робинзонни ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғини ва 8 соатлик иш кунда кокос ва балиқ ишлаб чиқаришнинг барча комбинацияларини аниқлаш мумкин.

3. Фермерда балл бонитети ҳар-хил бўлган учта экин майдони бор. У бу майдонларга буғдой ёки пахта экиши мумкин. 1-майдондан 160 т картошка ёки 50 т буғдой, 2-майдондан 300 т картошка ёки 100 т буғдой, 3-майдондан эса 140 т картошка ёки 60 т буғдой олиши мумкин. Фермернинг ҳосил имконияти чизиғини графикда тасвирланг.

Ечими:

Мустақил ишлаш учун масала ва топшириқлар

1. Иккита орол бўлиб, уларнинг бири робинзонлар ороли, иккинчиси хиндулар ороли. Иккита орол ҳам гўшт ва буғдой ишлаб чиқариш билан шуғулланади. Робинзонлар оролида бир ишчи бир йилда 1 тонна гўшт ёки 20 центнер буғдой ишлаб чиқаради. Хиндулар оролида эса бир ишчи 2 тонна гўшт ёки 10 центнер буғдой ишлаб чиқаради. Робинзонлар оролида 400 киши, хиндулар оролида 100 киши маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланади.

1) Оролларнинг ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи чизилсин.

2) Гўштни ва буғдойнинг альтернатив харажатлари ҳисоблансин.

3) Икки орол ҳамкорликда ишлашга қарор қилишди. У ҳолда, меҳнат тақсимоти натижасида уларнинг биргаликдаги ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи қандай кўринишда бўлади; қайси орол қанча гўшт ва буғдой ишлаб чиқаради?

2. Озод ва Омон стул билан стол ишлаб чиқаради. Озод 1 дона стул ишлаб чиқаришга 1 соат, 1 та стол ишлаб чиқаришга 2 соат вақт сарфлайди. Омон эса 1 дона стул ишлаб чиқаришга 2 соат, 1 та стол ишлаб чиқаришга 1 соат вақт сарфлайди.

а) Агар улар бир кунда 10 соат ишласалар Озод ва Омоннинг ишлаб чиқариш имкониятлари топилсин.

б) Уларнинг биргаликда ишлаганларидаги ишлаб чиқариш имкониятлари аниқлансин.

в) Омон янги технологиядан фойдалана бошлади. Натижада у 2 та стул ишлаб чиқаришга 1 соат, 3 та стол ишлаб чиқариш учун ҳам 1 соат вақт сарфлайдиган бўлди. Омоннинг янги технологиядан фойдалангандаги ҳамда уларнинг ҳамкорликдаги ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи графикда акс эттиринг.

3. Маълум бўлишича, “ABS” нефт компанияси кунига 150 тонна маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб беради. Компания фақат 2 турдаги маҳсулотлар бензин ва дизел ёқилғисини ишлаб чиқаради. Дизел ёқилғисининг бензинга нисбатан чекли трансформация коэффиценти - 0.5 га тенг.

а) Бензин ва дизел ёқилғиси учун компаниянинг 1 ойлик ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

б) Янги технология келиши билан ишлаб чиқариш ҳажми 20% га ва бензин олиш имконияти олдингига нисбатан 30% га ортди. Компаниянинг янги ишлаб чиқариш имконияти чизиғи олдингисидан қандай фарқ қилишини изоҳланг?

в) Агар, бензин ишлаб чиқаришни графикнинг X ўқига жойлаштирадиган бўлсак, ишлаб чиқариш имконияти чизиғининг ётиқлик коэффиценти олдинги ишлаб чиқариш имконияти чизиғи ётиқлик коэффицентидан неча фоизга фарқ қилади?

4. “Кўшим бобо” фермер хўжалигида турли балл бонетитига эга бўлган учта экин майдони бор. У бу майдонларга буғдой ёки пахта экиши мумкин. У

1-майдондан 100 т картошка ёки 50 т буғдой, 2-майдондан 80 т картошка ёки 30 т буғдой, 3-майдондан эса 40 т картошка ёки 20 т буғдой олиши мумкин. “Кушим бобо” фермер хўжалигининг ҳосил имконияти чизигини графикда тасвирланг.

5. Қозоғистонда битта деҳқон 1 йилда 2000 кг оқ узум ёки 3000 кг қизил узум етиштира олади. Азарбайжонда эса битта деҳқон 1 йилда 1 киши 4000 кг оқ узум 1000 кг қизил узум етиштира олиш имкониятига эга. Қозоғистонда узум етиштиришда 400 минг киши, Азарбайжонда эса 100 минг киши банд. Қозоғистон президенти Назарбойев Азарбайжон президенти Алийев билан узум ишлаб чиқаришда ўзаро ҳамкорлик қилишни таклиф қилди. Агар ушбу таклиф амалга ошса, ҳамкорликдаги узум етиштириш имкониятлари чизиги графикда акс эттиринг.

6. Озод Зойиров ва Али Набийев пишлоқ ва колбаса ишлаб чиқарадилар. Озод Зойировнинг Али Набийевга нисбатан пишлоқ ишлаб чиқариши 2 баробар ортиқ, яъни 1 соатда 40 кг га тенг пишлоқ ишлаб чиқаради. Али Набийев машхур чорвадор бўлганлиги боис соатига 20 кг калбаса ишлаб чиқаради. Бу Озод Зойировникидан 2 баробар кўпдир.

а) Озод Зойиров 300 кг пишлоқни Али Набийев 700 кг колбасасига алмашишни таклиф қилди. Бу таклиф Али Набийев учун фойдалими?

б) Қандай ҳолатда алмашинув икки тараф учун ҳам фойдали бўлади?

7. АҚШда 1 т маккажўхори етиштиришнинг альтернатив харажати 0.2 т буғдойга тенг ва АҚШ максимал даражада 100 млн тонна буғдой етиштира олади. Канадада 1 т буғдойнинг альтернатив харажати эса 2 т маккажўхорига тенг ва Канада давлати максимал 50 млн тонна маккажўхори етиштира олади.

в) Канада АҚШ ёрдами билан ўз эҳтиёжини 60 млн тонна маккажўхори билан таъминлай оладими?

г) Икки давлат ўртасида эркин савдо йўлга қўйилса, АҚШ максимал қанча маҳсулот экспорт қила олади?

8. Фермерда 3 та бир хил ўлчамдаги лекин ҳар хил унумдорликка эга ер майдони бор. Фермер бу ерларда картошка, шолғом ва буғдой етиштирмоқчи. У биринчи майдондан 20 т картошка ёки 8 т шолғом ёки 4 т буғдой олиши мумкин, иккинчи майдондан эса мос равишда 15 т, 9 т ва 2 т, учинчисидан эса 12 т, 7 т ва 3 т. Агар фермерда А т ($A < 15$) шолғом етказиб бериш мажбурияти бўлса, фермернинг ишлаб чиқариш имконияти чизиги акс эттирилсин.

9. Фермерда 2 та ҳар хил унумдорликка эга ер майдони мавжуд. Бу майдонларда у сабзи, турп ва помидор етиштирмоқчи. Фермер биринчи майдондан 50 т сабзи ёки 20 т турп ёки 10 т помидор етиштира олади, иккинчи майдондан эса эса мос равишда 20 т сабзи, 10 т турп, 8 т помидор етиштириши мумкин.

а) Агар фермер учун 10 т турп етиштириш шарт бўлса, унинг ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

б) Фермер бир вақтнинг ўзида 10 т шолғом, 7 т помидор ва 25 т сабзи етиштира оладими?

10. Сирғали туманида 2 та фермер хўжалиги картошка ва сабзи етиштириш билан шуғулланади. Биринчи фермер ўзининг 100 гектарлик еридан 3000 т картошка ёки 2000 т сабзи олиши мумкин, икинчи фермер ўзининг 150 гектарлик ер майдонидан 4800 т картошка ёки 2400 т сабзи олиши мумкин.

а) Умумий ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

б) Агар фермер хўжаликлари ўртасида эркин савдо йўлга қўйилса, умумий ишлаб чиқариш имконияти чизиғи қандай ўзгаради?

11. Робинзон ва Жумавой кокос ёнғоғини териш ва балиқчилик билан шуғулланишадилар. Робинзон бир кунда 5 та балиқ тута олади ёки 15 кг ёнғоқ тера олади. Жумавой эса 15 та балиқ ёки 5 кг ёнғоқ тера олади. Иккаласининг биргаликдаги ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

12. Комиловлар ва Алимовлар оиласи соат ва телефон ишлаб чиқаришади. 1 та соат ва 1 та телефон ишлаб чиқариш учун кэтган вақт соат ҳисобида жадвалда акс эттирилган

Маҳсулот тури	Комиловлар	Алимовлар
Соат	8	15
Телефон	10	12

Агар бир ойдаги иш соати ҳар бир оила учун 240 соатни ташкил этса, уларнинг алоҳида ва умумий ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

13. Қуйида Қозоғистон ва Туркманистон давлатларининг ишлаб чиқариш қувватлари ҳақидаги маълумот келтирилган:

Давлатлар	1 тонна маҳсулотга кэтган вақт		Йиллик вақт фонди, соатда
	Бугдой	Пахта	
Қозоғистон	24	30	2400
Туркманистон	15	10	1500

а) Абсолют ва нисбий устунлик ҳақида нима дейиш мумкин?

б) Давлатларнинг ўзаро савдосида безарар савдо нисбатлари аниқлансин.

с) Қандай алмашинув икки томон учун максимал фойда беради?

14. “Нефт-бензин” ишлаб чиқариш қувватлари жадвалини қараймиз. 4 та чорак бўйича ҳам ишлаб чиқариш сарфлари ўзгармас ва маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми қуйидагича бўлган:

Чорак	Нефт, млн т	Бензин, млн т
Биринчи	14	4.0
Иккинчи	10	5.0
Учинчи	7	5.7
Тўртинчи	5	6.1

Келгуси чоракда 8 млн тоннадан кам бўлмаган нефт ва 5.55 млн тоннадан кам бўлмаган бензин маҳсулотларини ресурслар **харажати**ни ўзгартирмаган ҳолда ишлаб чиқариш мумкинми?

15. Фирма фақат 2 турдаги маҳсулот соат ва сумка ишлаб чиқаради. Агар у бор имкониятини соат ишлаб чиқаришга қаратса 1 ойда 5000 та соат ишлаб чиқади. Агар фирма фақат сумка ишлаб чиқарса 2000 та сумка ишлаб чиқара олади. Иккала маҳсулотдан бир вақтда ишлаб чиқариш имкониятлари жадвалда акс эттирилган:

Ишлаб чиқариш имкониятлари	Соат ишлаб чиқариш ҳажми, дона	Сумка ишлаб чиқариш ҳажми, дона
1	5000	0
2	4600	200
3	4000	400
5	3500	700
6	2500	1100
7	1100	1500
8	0	2000

Жадвал маълумотларидан фойдаланиб ишлаб чиқариш имконияти чизиғи чизилсин.

16. Хитойлик бир ишчи Францияга бормоқчи. Хитойдан Франциягача самолёт ва поезд рейслари ҳар куни бўлиб, бу масофани самолёт 10 соатда,

поезд эса 8 кунда босиб ўтади. Ишчининг иш куни душанбадан шанбагача бўлиб, ва ҳар бир иш куни учун у 60 минг сўм иш ҳақи олади. Самолёт чиптаси 900 минг сўм, поездники эса 450 минг сўм бўлса ишчи қайси транспорт воситасини танласа унга арзонроқ тушиши асослансин.

Тестлар

1. Иқтисодиётда омилларнинг камайиб бориш қонуни мавжуддир. Қандай қилиб, ушбу ҳолатда иқтисодий ўсишга эришиш мумкин?

- а) иқтисодий омиллар жуда кам талаб қилинади;
- б) қўшимча омилларнинг ўсиши ялпи маҳсулот ҳажмини оширмайди, балки қисқартиради;
- в) ресурсларни ошириш зарур, аммо қўшимча бирлик киритилган ресурсларнинг нархи ошиб боради;
- г) яна ва яна кўплаб ресурслар талаб этилади;
- д) тўғри жавоб йўқ.

2. Агар иқтисодий муаммоларнинг бир қисми бозор, бир қисми ҳукумат томонидан ҳал этилса, бундай иқтисодиёт:

- а) маъмурий;
- б) бозорли;
- в) натурал;
- г) аралаш дейилади;
- д) тўғри жавоб йўқ.

3. Ҳамма иқтисодий тизимлар учун фундаментал муаммо бўлиб ҳисобланади, бу:

- а) инвестиция;
- б) ишлаб чиқариш;
- в) истеъмол;
- г) ноёблик ва тақчиллик;
- д) тўғри жавоб йўқ.

4. Ҳар қандай иқтисодий тизимларда “нима”, “қандай” ва “ким учун” деган фундаментал саволлар микро ва макро даражада ҳал этилади. Қуйида тузилган саволлардан қайси бири микроиқтисодиёт даражада ҳал этилади:

- а) тўлиқ бандлик даражасига қандай қилиб эришилади?
- б) нима ва қанча ишлаб чиқариш керак?
- в) инфляциядан қандай қутулиш мумкин?
- г) иқтисодий ўсишни қандай рағбатлантириш мумкин?
- д) тўғри жавоб йўқ.

5. Бозор тизимида ноёб неъматлар муаммоси нечта тамойиллар орқали ечилади?

- а) 2 та;
- б) 3 та;
- в) 4 та;
- г) 5 та;

д) тўғри жавоб йўқ.

6. Трансакцион харажатлар бу-

- а) бозорни ўрганишдаги харажатлар;
- б) товарлар хусусиятини аниқлаш билан боғлиқ харажатлар;
- в) товар алмашиш соҳасидаги харажатлар;
- г) ўзаро келишув ва учрашувлар билан боғлиқ харажатлар;
- д) барча жавоб тўғри.

7. Агар 10 та соат ишлаб чиқариш ўрнига бир кунда 20 та сумка ишлаб чиқариш имкони бўлса, сумка ишлаб чиқаришнинг соат ишлаб чиқариш билан боғлиқ чекли трансформация коэффиценти қандай бўлади?

- а) 2 ;
- б) -2;
- в) 0.5;
- г) 0.25;
- д) тўғри жавоб йўқ.

8. Фермер ҳар йили 100 т пахта ва 300 т буғдой етиштиради. Фермер учун 1 т пахта етиштиришнинг альтернатив харажати 4 т буғдойни етиштириш харажатига тенг. Фермер барча имкониятларини пахта етиштиришга қаратса максимал неча тонна пахта давлатга топшира олади?

- а) 150 т;
- б) 175 т;
- в) 200 т;
- г) 250 т;
- д) тўғри жавоб йўқ.

9. Фермер ҳар йили 200 т пахта ва 800 т буғдой етиштиради. Фермер учун 1 т пахта етиштиришнинг альтернатив харажати 5 т буғдойни етиштириш харажатига тенг. Фермер барча имкониятларини буғдой етиштиришга қаратса максимал неча тонна пахта хом ашёсини давлатга топшира олади?

- а) 1800 т;
- б) 2000 т;
- в) 2200 т;
- г) 2400 т;
- д) тўғри жавоб йўқ.

10. Агар тадбиркор бир кунда 20 та стол ёки 60 та стул ясаш имконига эга бўлса, қуйидаги вариантлардан қайси бирини у 1 ой (30 кун)да ишлаб чиқариш имконига эга эмас?

- а) 300 та стол ва 900 та стул;
- б) 400 та стол ва 350 та стул;
- в) 550 та стол ва 100 та стул;
- г) 530 та стол ва 250 та стул;
- д) 190 та стол ва 1200 та стул.